

XVII. YÜZYILDA KUDÜS'TE OLMAK: HIFZÎ'NİN KUDÜS İZLENİMLERİ

Bilge KARGA GÖLLÜ

Dr., Arş.Gör., Eski Türk Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çukurova Üniversitesi

*Ph.D., Res. Asst., Old Turkish Literature, Department of Turkish Language and Literature, Faculty
of Science and Letters, Cukurova University*
<bkarga@cu.edu.tr> <bilgekarga2011@gmail.com>

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 16.12.2017, Kabul Tarihi:30.06.2018

Öz: Hıfzî, Mir'âtü'l-Kuds adlı eserinin girişinde 1642 yılında Kudüs'te bulunduğunu belirtmiş ve eser boyunca daha çok Kudüs'ün dinî değeri üzerinde durmuştur. Ancak eserin bazı yerlerinde Kudüs'ün coğrafi özellikleri, diğer şehirlere yakınlığı, mezarların ve bazı mekânların birbirine göre konumları hakkında da açıklamalar yapmıştır. Bu bilgiler, Hıfzî'nin Kudüs'e dair izlenimlerini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Bu amaçla öncelikle eserde "Kudüs" kelimesinin geçtiği yerler taranmış, Kudüs'te yer aldığı belirtilen ve hakkında bilgi verilen mekânlar tespit edilmiştir. Daha sonra Hıfzî'nin bizzat gezip görmüş olduğu yerler kendi yorumlarıyla aktarılmaya çalışılmış, onun gözünden Kudüs'ün resminin çizilmesine gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: XVII. Yüzyıl, Hıfzî, Kudüs, İzlenim,

TO BE IN JERUSALEM IN 17TH CENTURY: HIFZI'S JERUSALEM IMPRESSIONS

Abstract: Hıfzi stated that he was in Jerusalem in 1642 at the entrance of his work and throughout the work, Miratul Quds (The Mirror of Holiness), he focused more on the religious value of Jerusalem. However, in some parts of the work, the geographical features of Jerusalem, its proximity to other cities, and the location of graves and some places relative to each other were also explained. This information is important for showing the impressions of Hıfzi on Jerusalem.

For this purpose, firstly the places where the word "Jerusalem" passed is scanned, the places in Jerusalem that are mentioned and informed about, have been identified. Thus, tried to be explained the places where Hıfzi visited and tried to be conveyed by his own interpretations. It was tried to draw the picture of Jerusalem through his eyes.

Keywords: XVII. Century, Hıfzi, Jerusalem, Impression,

Kudüs, kutsal kitaplarda adının geçmesi, ilk kible olması, İslâmiyet, Müsevîlik ve Hristiyanlık inancında da mukaddes yer olarak görülmesi, pek çok peygamberin burada yaşaması dolayısıyla her zaman merak uyandırmış ve kutsal kabul edilmiştir. Harman, "Hz. İbrâhim'den itibaren pek çok peygamberin yaşadığı, mukaddes olarak da tanımlanan bir bölgede bulunması, Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Beytül-makdis'i barındırması, İsrâiloğulları'nın ve onlara gönderilen peygamberlerin mücadelelerine mekân olması açısından semâvî dinler geleneğinde önemli bir yere sahip olmuştur" diyerek Kudüs'ün kutsal görülme nedenini ifade etmektedir¹.

Filistin topraklarının ortalarında, Lût Gölü'nün yaklaşık olarak 24 km. batısında, Akdeniz'den yaklaşık 50 km. içeride bulunan ve denizle Şeria ırmağı arasında yer alan şehir² tarihte pek çok milletin eline geçmiştir. Bunlar, "Kenanlılar Öncesi Dönem, Mısır Yeni Krallık Dönemi, İsrâil-Yehuda Krallıkları, Neo-Asur, Neo-Bâbil, Ahameniş, Makedonya, Ptolemaik Mısır/Selefkos, Haşmonayim, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Sasanîler, Dört Halife, Emevîler, Fâtımîler, Kudüs Krallığı, Eyyübîler, Moğollar, Memlûkler, Osmanlı İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğu (İsrâil)" olarak sıralanabilir. Osmanlı İmparatorluğu ise, 450 yıla yakın buraya hâkim olmuştur.³ Müslümanların ilk kiblesi ve peygamberimizin mir'âca yükseldiği yer olması, Müslümanlar açısından şehrin önemini bir defa daha göstermektedir. Hatta hiçbir şehrin fethine doğrudan katılmayan Hz. Ömer'in, bu şehrin alınışına bizzat iştirak etmesi bile Kudüs'ün ne kadar değerli olduğuna işaret etmektedir⁴. Dolayısıyla Kudüs'ün faziletleri ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de çalışmamızın konusu olan Mir'âtül-Kuds adlı eserdir.

Eseri kaleme alan yazar hakkında tezkirelere ve diğer kaynaklara bakıldığında⁵ Hıfzî adında bazı kişilere rastlanmaktadır. Ancak yaşadığı yüzyıl göz önüne alındığında dönemi ve eserinden elde edilen bilgilere uygun düşecek tarzda tezkire ve diğer kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şemsettin Sâmî, *Kâmûsul-A'lâm*'da XVII. yüzyıl şairlerinden iki kişinin Hıfzî mahlasını kullandığını, birinin Edirneli ikincisinin ise İstanbullu olduğunu belirtir⁶. Ancak verilen bu bilgiler de tespit için yeterli değildir. Bu nedenle Hıfzî ile ilgili bilgilerimiz üzerinde çalıştığımız Mir'âtül-Kuds adlı eserinden elde ettiklerimizle sınırlıdır.

¹ Harman, 2002, s. 323-327.

² Ovalıoğlu, Gündoğdu, Ekici, Önal, 2009, s. XXVII.

³ Akşit, 1981, s. 649-650.

⁴ Ovalıoğlu, Gündoğdu, Ekici, Önal, 2009, s. Xxx.

⁵ Mehmed Süreyyâ, 1971, s. 233-234; İpekten-İsen-Toparlı-Okçu-Karabey, 1988, s. 205-206.

⁶ Şemsettin Sâmî, 1996, s. 1966.

Asıl konuya geçmeden önce, Mir'âtü'l-Kuds adlı eser hakkında kısaca bilgi vermemiz uygun olacaktır. Eserin girişi bu bakımdan aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Hıfzî'nin, eserin girişindeki: "... Bilgil ki işbu fakîr ü hakîr Hıfzî-i pür-taksîr bin elli bir senesi târîhinde Kuds-i Muharremde mücâvir olup niçe kubûr-ı enbiyâ vü evliyâyı ziyâret eyleyüp ve niçe 'ulûm-ı dünyeviyyeyi ve 'ulûm-ı uhreviyyeyi cem' ü tahsîl idüp ..." (2a) sözlerinden Kudüs'e takriben 1642 yılında geldiğini, burada pek çok peygamber ve evliya mezarını ziyaret ettiğini, hatta dünyevi ve uhrevi ilimleri de öğrendiğini anlamaktayız. Ayrıca Hıfzî'nin "... ve iki dâne mükerrrem dest-i hattumla yazup müsebba' ve biri müfesser ve dahı niçe kitâblar cem' eyleyüp hattâ bu fazâ'il-i Beytül-mukaddesi ba'zı yerlerde gördüm Türkîsi gâyet azdur ve mufassal nüshalar çok ammâ 'Arabî olmagla niçe müddet Tevârîh-i Hanbelî'den niçe 'Arabî kitâblardan Türkiye terceme eyledüm ..." sözlerinden Arapçadan tercüme yapacak kadar Arapça'yı iyi bildiği ve Türkçe'ye önem verdiği anlaşılmaktadır. Hıfzî, Kudüs'ün faziletlerini anlatan Türkçe eserlerin azlığına da bu cümlelerle dikkat çekmiş, eseri yazma nedenini vurgulamıştır.

12 bölümden oluşan eserin bölüm başlıkları şunlardır: Kudüs'ün ve Mi'râcın faziletleri, Sâm bin Nûh'un Kuds-i Şerîfi bina etmesi ve Şâm'ın faziletleri, Dâvûd peygamberin binası, Süleyman peygamberin binası, Melik-i Sencâriyye kıssası, Buhtu'n-nasr'ın hikâyesi, Ömer bin Hattâb'ın Kudüs'ü fethi ve Melik Mervân'ın binası, Dahhâk bin Kays'ın hikâyesi, Sahabe ve şeyhlerin dilinden Kudüs, Kudüs'teki ibadet yerleri, İbrahim peygamber ve Musa peygamberin ziyaretleri.

Eser üzerine daha önce yaptığımız *Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Mir'âtü'l-Kuds (İnceleme-Metin)* başlıklı yüksek lisans çalışmasında bu bölümlerde ne anlatıldığı genel olarak ifade edilmiş, eserin değerlendirmesinden sonra çeviri yazısı, tıpkı basımı ve özel adlar dizini hazırlanmıştı. Daha sonra da eserin tanıtımı Türkoloji Sempozyumu'nda yapılmıştı⁷.

Eserin girişindeki bilgilere göre, Hıfzî Kudüs'te üç yıl kalmıştır. Bu sırada gezip gördüğü yerler hakkında bilgi veren Hıfzî'nin, Kudüs'teki bazı mekânlar hakkında yaptığı açıklamalar ve yorumlar dikkatimizi çekmiştir. Biz de bu amaçla, çalışmamızda öncelikle Kudüs'ün değerini alt başlıklarda değerlendirecek, daha sonra da eserde verilen coğrafi bilgiler ve mekân tasvirlerinden hareketle Kudüs'ün XVII. yüzyıldaki görünümüne ulaşmaya çalışacağız.

1. Kudüs'ün Faziletleri:

⁷ Karga, Bilge XVII. Yüzyıla Ait Bir Seyahatnâme: "Mir'âtü'l-Kuds", Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri, Adana 2012, s. 137-144.

Dört büyük kitapta övülmüştür.

İncil, Tevrat, Zebûr ve Kur'ân'da Kudüs'ün faziletleri anlatılmıştır. Hatta Hıfzî, her milletin ona karşı sevgi duyduğunu şöyle ifade etmektedir: "Hıfçbir millet yokdur ki Kudse muhabbet itmeye ve fazîletine kâ'il olmaya" (11a).

Hz. Muhammed Kudüs'ten mi'râca yükselmiştir.

Eserde, Hz. Muhammed'in Kudüs'ten mi'râca yükselmesinin nedeni olarak diğer tüm peygamberlere burada vahiy gelmesi gösterilmiştir (10b).

İlk kible olan "Mescid-i Aksâ" Kudüs'te bulunmaktadır.

Mescid-i Harâm'dan önce kible Mescid-i Aksâ'ydı. Nitekim Hz. Muhammed, bir rivayete göre 16, bir rivayete göre 17 ay Mescid-i Aksâ'ya doğru namaz kılmıştır (2b).

Kudüs peygamberler şehridir.

Pek çok peygamber burada defnedilmiştir. Bir rivayete göre Süleymân peygamberi kefenleyip abanoz ağacından bir tabutun içine koyarak gemilerle Kudüs'e getirmişler ve Sihyun denilen yere defnetmişlerdir (30a). Bununla birlikte üç yüz peygamberin Kudüs'te şehit edildiği de dile getirilmiştir (32a).

Maşer günü Sırat Köprüsü'nün kurulacağı yerdir.

Bir rivayete göre Hz. Muhammed, kıyamet günü ruhların Kudüs'te toplanacağını belirtmiştir (11b). Allâh'ın bunu şu cümlelerle müjdelediği düşünülmektedir: "... ve dahı kıyâmet gününde haşr u neşr ü maşer ü menşûr u terâzû vü sırâtı sende korum ve cennetligi cennete ve cehennemligi cehenneme sende ayuram" (13b). Ayrıca, Kudüs cennetin kurulacağı yerdir. Ka'b radiyallâhu anh, Hz. Muhammed'den Mekke, Medîne, Şâm ve Kudüs'ün cennet; Konstantiniyye, Antakya, Edirne ve San'an şehrinin cehennem şehirlerinden olduğunu işittiğini söylemiştir (48a). Eserde kıyamet günü cennetlik ve cehennemliğin Sahra taşının üzerinde ayrılacağı, İsrâfil aleyhisselâm'ın burada sura üfleyeceği de belirtilmiştir (44a).

Beytül-mukaddes'e "Kuds" adının verilme nedenine de açıklık getirilmiştir. Beytül-mukaddes, maşer günü toplanılacak yer olduğu için buraya "Kuds" adı verilmiştir (15b). Kudüs'ün yanı sıra Şâm'ın da kıyamet gününde özel bir öneme sahip olacağına dikkat çekilmiştir: "Zîrâ cemî-i dünyâ fetret olup hemân emînlik Şâm'da ve Kuds'de kala" (16b). Hatta kıyamet günü Kudüs'ün doğu tarafına bir duvar çekileceği, iç tarafının rahmet, dış tarafının ise cehennem hesabı olacağı buyurulmuştur. Eserde bu durum, Abdullâh bin 'Ömer'den rivayet olunmuş (29a) ve Hadîd suresine gönderme yapılmıştır: "... Nihâyet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan bir duvar çekilir" (Hadîd 57/13).

Kudüs'ün müezzinleri cennetle müjdelenmiştir.

Hız. Muhammed, şehitlerden sonra Kudüs'ün müezzinlerinin cennete gireceğini söylemiştir (3a).

Kudüs'te kılınan namaz diğer yerlerde kılınan namazlara göre daha hayırlıdır.

Hız. Muhammed Kudüs'te kılınan bir rekât namazın 250 bin rekât yerine geçtiğini belirtmiştir. Hatta Mescid-i Harâm, Mescid-i Medîne ve Mescid-i Aksâ'da kılınan namazların faziletlerini şöyle karşılaştırmıştır: "Mescid-i Harâm'da kılınan namâzun yidi yüz bin yirine giçer ve Mescid-i Medîne'de bin yirine giçer ve Mescid-i Aksâ'da beş yüz yirine giçer ve bine dahı giçer" (11b). Buralarda kılınan namazların faziletleri çeşitli eserlerde benzer şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Nehcü'l-Ferâdis'te yer alan cümleler de üzerine çalıştığımız eserdeki cümlelerle hemen hemen aynıdır: "Medîne mescidide bir namâz kıılmaq öngin yerlerde on ming namâz birle berâber turur. Taqı Mescidü'l-aqsâda bir namâz kıılmaq öngin yerlerdeki ekki ming namâz birle berâber turur. Taqı Mescidü'l-harâm'daqı bir namâz öngin yerlerdeki yüz ming namâz birle berâber turur, tep aydı"⁸. Muhammed bin Abdullâh, Hız. Muhammed'in sabah namazını Yemen'de, öğle namazını Medîne'de, ikinci namazını Kudüs'te, akşam namazını Mekke'de, yatsı namazını Ye'cüc Me'cüc seddinde kıldığını rivayet etmiştir (13a). Mescid-i Aksâ'da namaz kılının dualarının ret olmayacağına da dikkat çekmiştir (13a).

Kudüs'te verilen bir sadaka bin yerine geçer.

Enîs bin Mâlik, Kudüs'te verilen bir akçe sadakanın kişiyi cehennem azabından kurtaracağını söylemiştir (12a). Allâh, Kudüs'te verilen sadaka için şöyle buyurmaktadır: "Sende bir akça sadaka vırse birine bin virem. Ba'zısına bî-hisâb virem ve kim ki sende benüm 'aşkumla bir hatm-i şerîf okısa veyâ okıtsa elli bin hatm sevâbın virem ve kim ki Kudusde bir ekmek sadaka eylese taglar agrı altun virmişçe sevâb virem ve kim ki sende bir kırba su sebîl eylese elli bin hasenât virem. Kudretümle şarâb-ı tahûr içirem" (15a). İbn-i Ömer ise, yapılan sevabın da günahın da Kudüs'te bire bin karşılık geldiğini vurgulamıştır (47b).

Kudüs'ü ziyaret edenin günahları bağışlanır.

Allâh'ın Kudüs'ü dört kitapta methettiği ve burayı mübarek kıldığı, ziyaret edenlerin günahlarının affolacağı eserde şöyle anlatılmaktadır: "Hak Ta'âlâdan hitâb geldi ki: Sen benüm Kuds-i mübârekümsin. Seni mübârek eyledüm havlünle ve seni dört kitâbda medh eyleyem ve sevgilü kullarımı sende mücâvir eyleyem ve seni cemî' gönüllerde sevdirem ve seni ziyâret iden kullarımı yarlıgayam" (3b).

Yaratılan yerlerin üçüncüsüdür.

⁸ Eckmann, 1995, s.189.

Rivayete göre Allâh, diğer yerlerin hepsinden bin yıl önce Mekke'yi, ondan sonra Medîne'yi, üçüncü olarak Kudüs'ü, Kudüs'ten bin yıl sonra da diğer yerleri yaratmıştır (3b).

Diğer yerlerden yüksekte bulunmaktadır.

Kudüs, Mekke'den sonra yerlerin ulusu olarak gösterilmiştir. Hatta Hz. Muhammed'in Kudüs'ün diğer yerlerden kırk arşın yüce olduğunu söylediği rivayet edilmiştir (2b-3a).

Kudüs'ün suları bol ve faydalıdır.

Kudüs'ün suları ile ilgili eserde şu konulara değinilmiştir:

Hz. Muhammed, cuma namazlarında 'Ayn-ı Silvân'dan gusl abdesti aldığı, cuma namazlarını ise "Mekke, Medîne, Kudüs, Halîlü'r-rahmân ve Tûr Dağı" (13a) olmak üzere beş farklı yerde kıldığını belirtmiştir.

Kudüs'te bulunan 'Ayn-ı Silvân'ın suyu halk arasındaki inanışa göre insanların yüzünü kara eder, o kişi halk arasında rüsva olurmuş. Bir rivayete göre Hz. Meryem'i de buraya getirmişler, kimse rüsva olmaması için dua etmiş ve pınar kurumuştur (43a-43b).

Kudüs'te her evin bahçesinde kuyular vardır ve bu kuyular Allâh'ın rahmetiyle dolmaktadır. Ancak Kudüs müslümanların olmasın diye suları zayi edilmiş, "bir susuz kale" olarak nitelendirilmiştir: "Zîrâ Müslimânların Kudsi olmasın diyü: Bir susuz kal'adur neyleyüm diyeler diyü mel'ûnlar bu kadar suyu zâyî oldılar" (43b).

Hıfzî, Kudüs'ü su şehri olarak nitelendirmektedir. Öyle ki, Fırat'ın suyu kalmayınca tümü Beytü'l-mukaddeste toplanacaktır (45a).

Tüm tatlı sular, Sahra taşının altından çıkmaktadır. Şeyh Muhyiddîn-i Kudsi bu taşın cennet taşlarından bir cevher olduğunu söylemiştir (44a). Dünyada ne kadar tatlı su ve rüzgâr varsa bunun altından çıkmaktadır. Mesela cennet ırmaklarından dört ırmak Sahra taşının altından çıkmaktadır: "Mekke'de zezem, Kuds'de 'Ayn-ı Silvân, 'Akka'da 'Aynü'l-bakar ve Bisân'da 'Ayn-ı Fülûs" (44b-45a). Bu sulardan içenlerin aklı zîrek olmaktadır. Nitekim burada yetişen bitkiler de bütün hastalıklara şifadır (45a-45b).

Kudüs'te üç gün oruç tutmak yerler ve gökler adedince sevap kazandırır.

Eserde Kudüs'te oruç tutmanın faziletleri anlatılmıştır. Allâhu Ta'âlâ: "... her kim ki sende üç gün oruç tutsa sevâbın cümle ümmet-i Muhammedün geçmişleri rûhına hîbe eylese ol kimesneye yirler ve gökler sağışunca sevâb virem ve dahî her kim ki üç gün mücâvir olsa günâhların yarlığayam. Anadan toğmuş gibi ola ..." (15^a). Bazı şeyhler de Halîl ve Kudüs'te insanların az şeyle kanaat etmeleri gerektiğine işaret etmiştir: "... her kim ki Kuds'de ve Halîl'de mücâvir olsa az nesne ile kanâ'at eyleye" (50b).

Kudüs'ün her yanı melek ve peygamberle doludur.

'Osman bin 'Affân: "... dâ'ire-i harem-i şerîfün havlısında ve taşrasında degülsen dahı cehd eyle gör. Tâ ki anların mübârek secdeleri yirine gele" (45b) diyerek harem-i şerîfin çevresinin kutsallığına dikkat çekmiştir.

Kudüs'te defnolunan kişi Allâh'ın komşuluğundadır.

Hz. Muhammed, burada defnolmanın birinci kat gökte defnolunmuş gibi olduğunu belirtmiştir. Ka'bü'l-Ahbâr, kişinin sırat köprüsünü yıldırım gibi geçeceğini, ona azap olmayacağını, o kişinin Allâh'ın komşuluğunda olacağını vurgulamıştır (64a).

Eserde, giriş bölümü hariç olmak üzere Hıfzî'nin varlığını hissetmek oldukça zordur. Üç yıl Kudüs'te kaldığını söyleyen Hıfzî'nin, birinci şahıs ağzından gezip gördüğü yerleri anlatacağı sanılsa da bazı yerlerdeki yorumları dışında genellikle dinî ve tarihî bilgiler verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda, Hıfzî'nin öncelikle hadisler, hikâyeler ve çeşitli Arapça eserlerden yola çıkarak Kudüs'ün tarihini, dinî değerini anlatmayı amaçladığı söylenebilir. Çünkü o, adım adım gittiği yerleri anlatmamış, kendini bir anlamda eserin arkasına gizlemiştir. "Biz berü cânibde Buhtu'n-nasr mel'ûnun hikâyetine geledüm" (35a), "Biz yine sadede geledüm" (40a), gibi cümlelerle metne dâhil olmuştur. Eserin sonlarında ise peygamber ve evliya mezarları ile ilgili bilgileri verirken, Hıfzî'nin bazı cümleleri onun buraları gördüğüne dair ipuçları vermektedir. Cümlelerindeki "şimdi, hâlâ" gibi kelimeler ise sadece kaynaklarda yer alan bilgileri aktarmadığını, aynı zamanda gördüklerini de esere yansıttığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum, mekânların eski zamanlardaki durumu ile onun Kudüs'te olduğu dönemdeki halleri arasında karşılaştırma imkânı vermektedir.

Hıfzî, eserin bazı yerlerinde eleştiriden kaçınmamıştır. Bir dönem Sahra taşının üzerinin Benî-İsrâil tarafından çöplerle doldurulması ve bu çöplerden görünmez hâle gelmesi (18b-19a), Kudüs Müslümanların olmasın diye susuz bir yer haline getirilmesi, bir Yahudi'nin bir Müslüman'ı kandırıp aldığı borcu inkâr etmesi gibi hikâyelerle (43a) Hıfzî'nin olumsuz görüş ve cümlelerinin çoğunlukla Yahudilere yönelik olduğu gözlenmiştir.

2. Hıfzî'nin Ziyaret Ettiği Mekânlar

Hıfzî'nin Kudüs ve Kudüs'te yer alan bazı mekânlar ile ilgili az da olsa önemli bilgiler verdiğini daha önce belirtmiştik. Eserde Kudüs'te yer alan pek çok mekânın adı zikredilmiştir. Buralara gidiğinde okunacak dualar ile ziyaret adabı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bu kısmında da eserde geçen mekânlar sıralanacak ve diğer kaynaklardan faydalanılarak yazıldığını düşündüğümüz bilgiler değil, sadece Hıfzî'nin yorum yaptığı ve bu yorumlardan ziyaret etmiş olabileceğini düşündüğümüz yerler ile ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Çünkü çoğu zaman gördüğü mekânlar mı yoksa

Arapça kaynaklardan aktardığı bilgiler mi olduğunu anlayamadığımız cümleler karşımıza çıkmaktadır.

Hıfzî, Kudüs'ün bu gün bildiğimiz sınırlarının dışında üç ihtimalden daha söz etmiştir. Kudüs'ün çevresiyle ilgili ulemanın ihtilaf ettiği, eserde şöyle dile getirilmektedir: "Bir rivayete göre Kudüs Şâm'ı içine almakta; bir rivayete göre Fırat nehrini de kapsamaktadır. Bazı alimler ise: "Göz irdüğü yire degindür" (11b) demişlerdir.

Harita 1: Kudüs ve Çevresi

Anladığımız kadarıyla Kudüs'e giden yollar da bu dönemde güvenli değildi. Yol kesen eşkiyalar yolcular için tehlike oluşturmaktadır. Hıfzî'nin "Ammâ Kuds-i şerifün sevâbı gayrı yerlerin sevâbından ziyâdedür. Pes eger böyle olmasın bir yılluk yoldan harâmî havfın çeküp gelmezler idi" (50a) ifadesi XVII. yüzyılda Kudüs'e giden yolların durumunu bize göstermektedir.

Kudüs'te bulunan sahra taşı hakkında kaynaklar çeşitli bilgiler vermektedir. Evliyâ Çelebi, Sahratu'llâh'ı şöyle tanımlamıştır: "Sahratullah dedikleri, bu parmaklıklar içinde bir beyaz ve yassı taşdır. Etrafı yüz adımdır" (Çelebi, 1984, s. 183). Bozkurt ise, "Yahudi geleneğinde Sahra'nın Süleyman Mâbedi'nin Kudsü'l-akdes bölümünün temelini teşkil ettiği, dünyanın ortasında bulunduğu, Nûh'un gemisinin tûfandan sonra onun üzerine oturduğu ve üzerinde Hz. İbrâhim'in kurban kestiği, Hz. Dâvûd'un tövbe ettiği gibi değişik inanışlar vardır" (Bozkurt, 2002, s. 305) diyerek farklı bilgiler vermektedir. Hıfzî de, Sahratu'llâh'ın etrafıyla ilgili dikkat çekici bir bilgi vermiştir: "Pes Dâvud Nebî 'aleyhi's-selâm ol dem Hak subhânehû ta'âlâ Hazretlerinden diledi. Demir elinde bal mumu gibi oluvirdi ve hâlâ şimdi Sahratu'llâhun üzerinde olan iki dâne nâr ağacı bir rivayetde mübârek eliyle düzmiş dirler" (21a). Bu cümlelerdeki "hâlâ şimdi" kelimeleri Hıfzî'nin Kudüs'e gittiği dönemde Sahratu'llâh'ın üzerinde/etrafında (?) Hz. Dâvûd tarafından dikildiği rivayet edilen iki nar ağacının bulunduğunu ve bunu kendinin bizzat gördüğünü düşündürmektedir.

Hıfzî'nin Sahra taşı ile ilgili verdiği bilgilere göre, taşın altında bir mağara vardır. Buraya inilip ilk karşılaşılan kapıdan girildiğinde, sağda Süleymân peygamberin mihrabı vardır. Yine aynı mağarada Hz. Muhammed'in namaz kıldığı yer bulunmaktadır: "Andan Sahratullâhın altına ine. Sağ yanındaki mihrâb Süleymân peygamber 'aleyhi's-selâmun mihrâbıdır ... Andan Resûl Hazreti salla'llâhu 'aleyhi ve's-sellem namâz kıldığı yerde 'imâmesi (?) yiri vardır" (52a).

Kubbetü's-sahrâ, Kudüs'ün fethinden sonra inşa edilmiştir. Burası, rivayete göre Hz. Mûsâ'nın kiblesidir⁹. Kubbetü's-sahrâ'nın içine tarih boyunca pek çok ziynet eşyası asıldığı, insanların bunları görmek için bir yıllık yoldan geldiği eserde belirtilmiştir. Kubbenin üstüne üç kat örtü örtüldüğü, Sahra taşının üzerine ipekten perde asıldığı, pazartesi ve cuma geceleri ise misk, amber kokulu buhurlar yakıldığı acı bir dille anlatılmıştır. Hıfzî, burada yine metne dâhil olmuştur: "... şimdi dahı eyü binâları olup tâ evvelünden ziyâde mertebe müzeyyendür" (38b). Bu sözlerden Kubbetü's-sahrâ'nın XVII. yüzyılda evvelki durumundan daha da süslü olduğunu anlamaktayız. Hıfzî'nin şu cümleleri de binanın içinin bu dönemde tahta ve mermerle kaplı olduğunu göstermektedir: "Sahratu'llâhın iç dîvârı cümle ol tahte mermerdendür. Şöyle münakkaşdur ki görenler hayrân olur" (42a).

Dâvûd peygamberin anlatıldığı bölümde Uryâ adlı bir kişiden bahsedilmiştir. Uryâ bir rivayete göre peygamber kabul edilmektedir. Ancak Hıfzî, rivayetlerin muhtelif olduğunu söylemiştir (23a). Kaynaklarda Hz. Dâvûd'un Uryâ adlı bir kişinin karısını çok beğendiği ve Uryâ'yı savaşa gönderip onun karısını kendine eş yaptığına dair kıssalara rastlanmaktadır. Rivayete göre Uryâ savaşa ölmüş ve Hz. Dâvûd ondan helallik istemiştir. Eski Ahitte de bu hadise anlatılmıştır¹⁰.

Uryâ'nın mezarı ile ilgili kaynaklar farklı bilgiler vermektedirler. Evliyâ Çelebi, "Şehrin batısında bir top atımı yerde Şeyh Urya Nebi ..." ¹¹ ifadesiyle mezarının Kilis'in batısında olduğunu belirtmiştir. Hıfzî de benzer bilgiyi vermiş, buranın hâlâ önemli bir ziyaret yeri olduğunu şöyle dile getirmiştir: "Hâlâ Kilis vilâyetinde garb tarafında bir tagda yatur. 'Azîm ziyâret-gâhdur ve ba'zılar dirler ki Urya peygamberdür. Bir rivâyet de degildür. Rivâyet muhtelif" (23a).

Hıfzî, bir dağın üzerinde bulunan "Kırklar makamı" (Kiryât Arba) hakkında da bilgi vermiştir. Dediğine göre, Beyt-i mukaddes'in güneyindedir ve burada "Habrâ" (Habrûn, Hebron) denilen bir mağara da yer almaktadır. Mağaraya Hz. İbrâhim, eşi Sâre, İshak Peygamber, İshak peygamberin eşi Rukiyye Hâtun, Hz. Yakup ve eşi Likâ, Hz. Yûsuf defnedilmiştir (57b-58a). Hıfzî'nin bu

⁹ Bozkurt, 2002 s. 304.

¹⁰ Kitabı Mukaddes, 1988, s. 316.

¹¹ Evliyâ Çelebi, 1984, s. 149.

mağarayı ziyaret ettiği ise şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Şimdi hiçbir yir komamışlardır. Magareye inilmez" (61a). Bu cümleler, eskiden mağaraya inilebildiğini; ancak 1642 yıllarında bunun mümkün olmadığını göstermektedir. Ayrıca, ziyarete gelenlerin mağaradan içeriye kandil sarkıttıklarını ve böylelikle mağaranın içini görebildiklerini (61a) söyleyerek mağaranın durumunu da gözler önüne sermiştir.

Hıfzî, Hz. Mûsâ'nın kabrinin Kudüs'ün doğusunda bir taş atımı yerde olduğunu söylemiştir. Buranın ıssız bir yerde bulunduğunu, Hz. Mûsâ'nın kabrine yılda bir kere ziyaretçi geldiğini anlatmıştır. Hıfzî'nin verdiği bilgilere göre, insanların buraya az gelmelerinin nedeni Araplardan korkmalarıdır. Ziyaretçiler gidince kapıları sıkı sıkı kapatılır ve özel olarak buralara asker tayin edilmiştir: "Şimdi el'an kabri Kuds-i şerîfün şarkisinde bir taş atımı yirdür. Ammâ bizüm gibi âdemlere bir konak kadar. Zîrâ ulu'l-'azm peygamberün atduğu taş bir konak yir gider idi. Ammâ barbar yirdedür. Issuz yirdür. Hiç şenlük yoktur. Yılda bir kerre ziyâretci gelür. 'Azîm zikriler ve tevhîdler ve mevlüdlar ... üç kat hisâr içindedür. Kaçan kim ziyâretçiler gider kapuların muhkem kaparlar. 'Arab havfından bir iki âdem gelüp ziyâret idemez. Tâ ki miftâhlarla mahsûsen 'asker ta'yîn olur. Andan varup ziyâret itdürürler" (56a).

Tasavvufi kaynaklarda kadın sufilerin en meşhuru olarak gösterilen Râbiatü'l-'adeviyye, zühd anlayışını ilahi aşkla tamamladığından diğer sufilerden ayrı tutulur. Çağdaşı Câhiz onu, dönemin meşhur üç kadın sufisi arasında zikreder¹². Onun mezarının nerede olduğu ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bazı kaynaklar Tûr-ı Zeytâ'da bulunan kabrin Râbiatü'l-'adeviyye'ye ait olmadığını söylerler¹³. Hıfzî ise, bu mezarın Kudüs'te bir dağın üstünde olduğuna, dağın adını söylemeden işaret etmektedir: "Andan togrı taga çıka. Andan Râbi'atü'l-'adeviyye kabrin ziyâret eyleye" (54a).

Eserde Hz. Mûsâ'nın makamından sonra, ona yakın iki mezardan daha bahsedilmiştir: "Tâ kendinün çübânına vara. Ziyâret ide. Hemân yine Âsiye'nin kabri-i şerîflerine yakındur. Anda mihrâblar vardur" (56a). Burada bahsedilen "çübân" kelimesi bize Mevlânâ'nın mesnevisinde de teferruatlı olarak anlatılan¹⁴ Hz. Mûsâ ve çoban hikâyesini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla hikâyede geçen çobanın mezarı, Firavun'un karısı Hz. Âsiye'nin mezarına yakındır. Bu doğrultuda bu mezarların Kudüs'ün doğusunda yer aldıkları düşünülebilir.

Hıfzî'nin verdiği bilgilere göre Şeddâd bin Evs'in kabri de Kudüs'te bulunmaktadır. Hatta kabir taşı Bâbü'r-rahman'a karşı yazılıdır: "Şeddâd bin Evs radiya'llâhü 'anhü gâyet âlim idi. Hazretün buyurduğı üzre gelüp Kuds'te

¹² Küçük, Ceyhan, 2007, s. 380.

¹³ Doğrul, 1976, s. 215-226.

¹⁴ Can, 2005, s. 396-400.

mücâvir oldu. Anda vefât itdi. Kabri Bâbü'r-rahmân'da zâhirdür. Kapuya karşı kabr taşı yazılıdır" (64a).

Kudüs'te Bi'rû'l-varaka adında bir kuyunun varlığına dikkat çeken Hıfzî, bu suyun oldukça soğuk olduğunu, hatta soğukluğundan içilemediğini dile getirmiştir: "Ol kuyuya şimdi Cennet Kuyusu dirler. Arab dilince Bi'rû'l-varaka dirler ... Bir de sovk suyu vardur ki içilinmez ... Zîrâ içi kurşunlu imiş ... Anunçün ziyâde sovuktur" (46b-47a).

Hıfzî bazı yerleri anlatırken ayrıntıya yer vermemiş, sadece buralarda edilmesi gereken duaları ve ziyaret adabının nasıl olması gerektiğini söylemiştir. Başka herhangi bir bilgi verilmeyen bu mekânlar şunlardır: Süleymân Peygamber Kubbesi/Dâvûd Mahkemesi, Cânlar Kubbesi, Cânlar Kapısı, Mi'râc Kubbesi, Kızıl Mihrâb, Cennet Kapısı/Belâtatü'l-Cennet (51b), İdris Peygamber Mihrâbı (51b), Enbiyâ Mihrâbı (51b), Hazret-i Hamza Kalkanı (52a), Hz. Muhammed'in kadem-i şerfi (52a), Cebrâ'il Makâmı, İbrâhîm Halîlu'llâh Makâmı, Dâvud Peygamber Mihrâbı, Mi'râc Kandîli, Hazret-i 'Alî Makâmı, Kubbe-i Silsile, Terâzû (52b), Hazret-i 'Ömer bin el-Hattâb Mescidi (53a), Zekeriyâ Peygamber Mihrâbı (53a), Ebû Hüreyre Mihrâbı, İsâ Peygamber'in beşiğinin bulunduğu yer (53a), Meryem Ana Mihrâbı, Havâriyyûn Makâmı, Sırât Köprüsü (53b), Tevbe ve Rahmet Kapısı (53b), Hz. Muhammed Makâmı, Süleymân Peygamber Kürsüsü (53b), Esbât Kapısı, Mûsâ Peygamber'in âsâsının bulunduğu yer (54a), İsâ Peygamber'in kadem-i şerfi (54a), Süleymân-ı Fârisî Türbesi (54a), Üzeyir Peygamber'in kabri (54b), İmâm Mâlik Mihrâbı (54b).

Eserde bazı yerler hakkında ayrıntılı bilgi verilirken, bazı yerlerin ise sadece adı zikredilmiştir. Dolayısıyla bu yerlerin Kudüs'te nerede yer aldıkları ile ilgili herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Eserin sonunda yer alan bilgilerde ise binaların birbirine göre konumları daha açık verildiğinden Kudüs'ün görünümüne ulaşmak için oldukça yol göstericidir. Eserin tümü göz önüne alınarak verilen bu bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

Kudüs bir dağ üzerinde bulunmaktadır ve dört tarafı vadidir (65a).

Kudüs'ün güneyinde bir dağda Kırklar makamı vardır (Kiryât Arba). Burada "Habrâ" denilen mağaraya Hz. İbrâhîm, eşi Sâre, İshak Peygamber, İshak peygamberin eşi Rukiyye Hâtun, Hz.Yakup ve eşi Likâ, Hz. Yûsuf defnedilmiştir (57b-58a).

Hz. Mûsâ'nın kabri Kudüs'ün doğusunda bir taş atımı yerededir. Issız, barbar bir yerdir (56a).

Hz. Âsiye ve daha önce bahsedilen çobanın mezarı Hz. Mûsâ'nın mezarına yakındır. Birbirine yakın olduklarından üçünün de Kudüs'ün doğusunda olduğu söylenebilir (56a).

Kudüs'ün güneyinde Dâvûd Peygamber Kubbesi, doğusunda Rahmet ve Tevbe Kapıları bulunmaktadır (65a).

Kudüs'ün batısında Kenîsetü'l-Kâmet adlı bir kilise vardır. Bu kilisenin doğusunda ona mukabil Kenîsetü'l-Habeş adlı bir kilise daha bulunmaktadır. Hıfzî, Kenîsetü'l-Habeş adlı kilise hakkında ayrıntılı bilgi de vermiştir. Buna göre, Rum kâfirleri burada hac ederlerdi ve Hz. İsâ buraya hapsedilmişti. Ayrıca bu kilisede pek çok Firenk mezarının olduğuna da işaret edilmiştir (65a).

Kenîsetü'l-Habeş adlı kilisenin doğusunda Mescid-i Aksâ yer almaktadır (65a). Hıfzî, Câmi-i Kurtuba ile Mescid-i Aksâ'yı kıyaslamış ve Mescid-i Aksânın alan olarak ondan büyük olduğunu söylemiştir. Uzunluğu 200, eni 180 kulaçtır.

Kudüs'ün güneyinde Sihyun adında bir kilise bulunmaktadır. Binasının sağlam olduğunu ve etrafında binalar olduğunu (65b) ifade ettikten sonra kâfirlerin çoğunun burada bulunduğuna dikkat çekmiştir.

Bu bilgilerden hareketle Kudüs'ün doğusunda Tevbe ve Rahmet Kapısı, Hz. Mûsâ'nın kabri, onun yakınında Hz. Âsiye, Hz. Mûsâ ve (çoban hikayesindeki) çobanın kabri; batısında Kenîsetü'l-Kâmet, onun doğusunda Kenîsetü'l-Habeş; güneyinde Kırklar Makâmı ve Sihyun Kilisesi yer almaktadır:

Harita 2: Dört Mahalleden Oluşan Sur İçİ Eski Şehir (Kudüs)

Sahra taşı altında bir mağara vardır ve buraya inildiğinde sağ tarafta Süleymân Peygamber Mihrabı, diğer tarafta Hz. Muhammed'in namaz kıldığı yer bulunmaktadır (52a).

Râbiatü'l-'adeviyye'nin mezarı Kudüs'te bir dağın üzerindedir (54a).

Bâbü'r-rahmân Kapısı'na karşı Şeddâd bin Evs'in mezarı bulunmaktadır (64a).

Bâb-ı Esbât'ın yakınında Meryem Ana'nın kabri, onun yanında ise Cehennem Deresi vardır (65a).

Cehennem Deresi'nin yanında Tûr-ı Zeytâ yer almaktadır. Âd'ın kabri de buradadır (65a).

Tûr-ı Zeytâ'nın sağında Cebel-i Zeytûn denilen bir köy vardır. Reyhâ şehri de bu köye yakındır (65b).

Beytu'llahm, Kudüs'e dört fersah uzaklıkta olup etrafı bağ bahçedir. Hz. Yûsuf'un annesi Râhil Ana'nın kabri buradadır (65b).

Bu çalışmayla öncelikle tüm dinlerce kutsal kabul edilen Kudüs'ün dinî değeri anlatılmış, daha sonra da pek çok kutsal mekânı bünyesinde barındıran bu şehrin XVII. yüzyıldaki görünümüne Hıfzî'nin Mir'âtü'l-Kuds adlı eserinden yola çıkılarak ulaşılmaya gayret edilmiştir.

Kaynaklar:

Akşit, Niyazi, A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi, İstanbul 1981.

Altıparmak Peygamberler Tarihi, haz. İ. Turgut Ulusoy-Veli Ertan, Hisar Yayınevi, 1984.

Bozkurt, Nebi, "Kubbetü's-sahre" mad., TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 26, Ankara 2002, s.304-308.

Can, Şefik, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, Ötüken Yay., C. 1-2, İstanbul 2005.

Doğrul, Ömer Rıza, Hazret-i Râbiatü'l-Adeviyye, haz. İnci Beşoğul, İstanbul 1976.

Eckmann, Janos, Nehcû'l-Ferâdis I Metin- II Tıpkıbasım, haz. Semih Tezcan-Hamza Zülfikar, Ankara 1995.

Harman, Ömer Faruk, "Kudüs" mad., TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 26, Ankara 2002, s. 323-327.

İpekten, Haluk-İsen, Mustafa-Toparlı, Recep-Okçu, Naci-Karabey, Turgut, tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,Ankara 1988.

Karga, Bilge, Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Mir'at-ı Kuds (İnceleme-Metin), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit, Rota Ofset, İstanbul 1988.

Küçük, Hülya- Ceyhan, Semih, "Râbia el-Adeviyye" mad. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, İstanbul 2007, s. 380-382.

Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, C.II, İstanbul 1971.

Şemsettin Sâmi, Kâmûsu'l-A'lâm, Tıpkıbasım/Facsimile, C. 3, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

Vesika ve Fotoğraflarla Osmanlı Devrinde KUDÜS, haz.: İlhan Ovalıoğlu, Dr. Raşit Gündoğdu, Cevat Ekici, Ebul Faruk Önal, Çamlıca Yay., İst. 2009.

Zıllıoğlu, Mehmed, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Üçdal Neşriyat, C-9-10, İst. 1984.